

گذری بر ادبیات کودک و نوجوان بعد از انقلاب

زهرا علیزاده شورکی

۱. دکتری زبان و ادبیات فارسی، مدرس دانشگاه ملی مهارت، واحد استان یزد، یزد، ایران. رایانامه:

alizade@gmail.com

اطلاعات مقاله	چکیده
نوع مقاله: مقاله پژوهشی	انقلاب اسلامی مانند هر رویداد بزرگ دیگر در فضای فرهنگی و سیاسی جامعه ایران، دگرگونی‌هایی ایجاد کرد. از این رهگذر ادبیات کودک و نوجوان نیز هم چون دیگر پدیده‌ها تحت تأثیر قرار گرفت. شعر انقلاب اسلامی، چه در سال‌های آغازین انقلاب، چه در دوران هشت سال دفاع مقدس و چه پس از آن سیر رو به رشدی را طی کرده و آثار موفق و ماندگاری را رقم زده است. شاعران کودک و نوجوان از میان انواع ادبی، بیشتر به ادبیات غنایی، تعلیمی و حماسی توجه کرده‌اند. از این رو نقش‌مایه‌های عاطفی همچون مادر، پدر، معلم و... در شعر کودک و نوجوان فراوان است. مهم‌ترین موضوعات شعر کودک و نوجوان بعد از انقلاب، شامل مسایل اخلاقی، اجتماعی، علمی و فرهنگی و پایداری است. در سال‌های دفاع مقدس، شعر به عنوان سلاحی اثرگذار در صحنه حضور داشت و حماسه و مقاومت را می‌ستود و ثبت می‌کرد.
تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۰۸/۲۹	
تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۱/۱۶	
واژه‌های کلیدی: ادبیات تعلیمی کودک و نوجوان مضامین پایداری	در این جستار با تجزیه و تحلیل مهم‌ترین نمونه‌های شعر کودک و نوجوان بعد از انقلاب با بهره‌جستن از پژوهش‌ها و نقدهای صورت گرفته به بررسی موضوعات و درون‌مایه‌های گوناگون اجتماعی و موضوعات اخلاقی و تربیتی آنها پرداخته می‌شود.

۱. مقدمه

ادبیات به معنی آنچه در اذهان وجود دارد، تنها به یک سری واژه پردازی‌ها و استفاده از انواع صنایع محدود نمی‌شود و این مطلب در ادبیات کل دنیا مطرح است نه خاص ادبیات ایرانی و فارسی باشد.

رویدادهای تکان دهنده‌ای که تاریخ ملت‌ها را دگرگون می‌کند، بی‌تردید بر ادبیات کودکان آن سرزمین هم تاثیر می‌گذارد. ادبیات کودکان و نوجوانان که ریشه در ادبیات عامیانه و شفاهی این سرزمین دارد، از دیرباز محبوب و مورد علاقهٔ مردمان این دیار بوده است. ادبیاتی شامل افسانه‌ها، داستان‌های حماسی، اسطوره‌ها و ترانه‌های کودکانه که همه زایندهٔ تخیل و تفکر مردم اعصار مختلف هستند، بنیاد و اساس ادبیات کودکان و نوجوانان را تشکیل می‌دهند. این مجموعه که در طی زمانی بس طویل، سینه به سینه به نسل‌های بعدی منتقل شده، اثر روانی و عمیقی بر کودک و نوجوان باقی می‌گذارد. به‌طور کلی ادبیات کودکان و نوجوانان از جایگاه نسبتاً مناسبی برخوردار است که آشکارا می‌توان بخشی از آن را در متون کتاب‌های درسی دانش‌آموزان مشاهده کرد. این متون بیشتر با ماهیتی ملی‌گرایانه و تقویت حس میهن‌دوستی همراه با مباحث آموزشی، اجتماعی، اخلاقی و مذهبی تدوین شده است. کودکان با مطالعه این مباحث ملی‌گرایانه سرنوشت نیاکان خود را جستجو می‌کنند و کینهٔ خود را نسبت به ظالمان و ستمگران در لابه‌لای واژه‌های آن پنهان نگه می‌دارند و خودشناسی و جهان‌شناسی خود را وسعت می‌بخشند و روابط انسان‌ها و روش برخورد با آن را جستجو می‌کنند.

۱-۱. بیان مساله و سوالات پژوهش

ادبیات کودک و نوجوان یکی از بخش‌های مهم و تاثیرگذار در ادبیات و فرهنگ هر جامعه است. این نوع ادبیات نه تنها به سرگرمی و تفریح کودکان و نوجوانان کمک می‌کند بلکه نقش بسیار مهمی در تربیت آموزش و شکل‌گیری شخصیت کودکان دارد. به همین دلیل بررسی، تحلیل و واکاوی آن مهم و دارای اهمیت است.

۱-۲. ضرورت، اهمیت و هدف پژوهش

اهمیت ادبیات کودک و نوجوان بعد از انقلاب مفاهیم را به زبانی ساده و قابل فهم برای کودکان ارائه می‌دهد و به آنها در درک دنیای اطرافشان کمک می‌کند. میان ارزش‌های نظیر شهادت، دفاع مقدس، ایثار در ادبیات کودک و نوجوان از مسائل مهمی است که کودک با آن آشنا می‌شود.

۱-۳. پیشینه پژوهش

در عرصه ادبیات کودک و نوجوان بعد از انقلاب مطالعات زیادی نوشته شده است: کوهستانی‌نژاد، مسعود (۱۳۹۹) در «جنگ سرد در عرصه ادبیات کودک و نوجوان» به بررسی فعالیت مطبوعات و ناشرین غربی و شرقی و ادبیات کودک و نوجوان در ایران در طول سال‌های ۱۳۳۲-۱۳۵۳/۱۹۵۳-۱۳۵۷/۱۹۷۹ پرداخته با مروری بر عملکرد انجمن روابط فرهنگی ایران و شوروی و نیز دیگر فعالیت‌های مرتبط با آن کشور آغاز و سپس بررسی خود را به مجله زمین و مردم، ارگان تبلیغاتی اصل چهار ترومن در ایران و نیز بنگاه ترجمه و نشر کتاب تسری داده و در نهایت به مروری بر محتوای دو عنوان از کتاب‌های منتشر شده از این دست پرداخته است.

سلطانی، فاطمه (۱۴۰۰) در «بررسی کارکرد تعلیمی فانتزی در داستان‌های کودکان و نوجوانان» در پی آن است که بعد از تبیین نقش تعلیمی و تربیتی داستان‌های فانتزی به این پرسش پاسخ دهد که مهم‌ترین مفاهیم تعلیمات اجتماعی و اخلاقی داستان‌های فانتزی مدرن در داستان‌های حوزه کودکان و نوجوانان کدام است.

کاشفی خوانساری، سیدعلی (۱۴۰۱) در «آمیختگی مطبوعات دینی و عرفی کودک و نوجوان (پس از انقلاب ۱۳۵۷)» آورده است که نشریه‌ای مثل «نوروز» را نیز که همان سال‌های پیش از مشروطه منتشر می‌شد، می‌توان نشریه دینی کودک و نوجوان نامید؛ رسانه مکتوبی که به همت مدیر روحانی مدرسه برای کودکان مدرسه اسلام منتشر می‌شد و بیش‌تر مطالبش مذهبی بود. برای نمونه در آغاز دهه شصت در عرصه مطبوعات کودک و نوجوان، مطالب فراوانی درباره ادبیات کودک فراهم می‌آمد که همین درهم‌روی را در محتوای آنها می‌توان یافت.

گل محمدی، مرضیه (۱۴۰۲) در «نقش ادبیات کودک و نوجوان در ترویج باورهای دینی» به بررسی نقش ادبیات کودک و نوجوان در ترویج باورهای دینی است. ادبیات کودک و نوجوان با توجه به نقش‌پذیری کودکان و به شیوه غیرمستقیم و قصه‌گویی می‌تواند باعث ترویج باورهای دینی در کودک و نوجوان شود.

ذبیحی، سارا و همکاران (۱۴۰۳) در «مفهوم‌شناسی و قلمرو پژوهی ادبیات تطبیقی کودک و نوجوان (در سایه میان‌رشته‌ای ادبیات کودک و نوجوان و ادبیات تطبیقی)» بر اساس مفهوم ادبیات تطبیقی کودک و نوجوان در بستر دانشگاهی ایران، میان‌رشته‌ای و صورت‌بندی قلمروهای پژوهشی این حیطه در چشم‌انداز بینامتنی و تطبیقی ادبیات تطبیقی و حوزه‌های پیشنهادی اسالیوان که تنها پژوهش مستقل ترجمه شده در ایران است، بر ساخته شده تا در

مجموع خلا نظری مفهوم شناسی، مسئله‌سازی و قلمرو پژوهی این ساحت نو پا برای پژوهش‌های آتی کاهش یابد.

نوعی، سارا و همکاران (۱۴۰۴) در «ریخت و درون‌مایهٔ هفت داستان کودکان از احمدرضا احمدی (با رویکرد آموزشی درست خواندن و درست فهمیدن داستان)» علاوه بر تحلیل ساختار قصه‌های کودک احمدرضا احمدی ریخت و درون‌مایهٔ آنها نیز مورد بررسی قرار می‌گیرد.

پژوهش پیش‌رو از آن جهت که به ادبیات کودک و نوجوان از منظری اجمالی پرداخته و ویژگی‌ها، مضمون‌ها، درون‌مایه‌ها و چشم‌انداز آن را بررسی کرده با پژوهش‌هایی که ذکر شد متفاوت است.

۲. ادبیات کودک و نوجوان بعد از انقلاب

ادبیات کودک و نوجوان پس از انقلاب اسلامی دست‌خوش تغییرات عدیده‌ای شد. این تغییرات باعث شد ادبیات کودک و نوجوان به سمت مفاهیم اسلامی ارزش‌های انقلابی و فرهنگی ایرانی حرکت کند. آموزه‌های مذهبی به یکی از محورهای اصلی این ادبیات تبدیل شد و مفاهیمی مانند ایثار، شهادت، عدالت و اخلاق اسلامی مورد توجه قرار گرفت و سبک‌های روایت با استفاده از زبان ساده مفاهیم مذهبی را برای کودکان قابل فهم کردند:

۲-۱. ادبیات کودک و نوجوان

کودکان و نوجوانان ایران همیشه از ادبیات شفاهی و شنیداری برخوردار بوده‌اند. یعنی همواره ایرانیان به کودکان خود بها می‌داده‌اند. «کودکان در گذشتهٔ ادبی ما هرگز برای خود ادبیات مکتوبی به صورت مستقل نداشته‌اند. آنان از همان آغاز کودکی با بزرگسالان همگام بوده‌اند، در کوهسار و مزرعه پایه‌پای آنان کار می‌کردند و در مکتب و مدرسه، هم دوش آنان با قرآن و صد کلمه و حافظ و گلستان و نصاب‌الصبيان روبه‌رو می‌شدند.» (یاحقی، ۱۳۷۴: ۲۳۸) در تعریف ادبیات کودک و نوجوان آورده‌اند:

ادبیات کودک و نوجوان شامل تمام آثار چه ادبی و چه غیر ادبی برای کودک و نوجوان است. (سید آبادی، ۱۳۸۵: ۶)

ادبیات کودک و نوجوان مجموعهٔ نوشته‌ها، سروده‌ها و گفتارهایی است که بزرگسالان جامعه برای استفادهٔ خردسالان فراهم آورده‌اند. (غفاری، ۱۳۸۱: ۴)

همهٔ آثاری که برای کودک و نوجوان و در همهٔ حوزه‌های دانش بشری نوشته می‌شود و در آن خلاقیت وجود دارد، می‌توان ادبیات کودک و نوجوان نامید. (هاشمی‌نسب، ۱۳۷۱: ۵)

گونه‌های ادبیات کودک و نوجوان مانند لالایی، شعر، قصه، افسانه، داستان جدید، نمایشنامه و نوشته‌های غیر داستانی، هر یک ویژگی‌هایی دارد. بعضی از این گونه‌ها، مانند قصه، افسانه، داستان جدید و نمایشنامه ممکن است به نظم یا به نثر باشد. (آذر، ۱۳۸۷: ۶۶)

«ادبیات کودک و نوجوان در سال‌های پس از انقلاب، یک دوره تحول‌زا هم در عمق و هم در پوسته‌اش دنبال کرده است.» (عمو زاده خلیلی، ۱۳۸۷: ۸۷)

ادبیات نوجوان هم پس از انقلاب شکل گرفت، وقوع جنگ تأثیر زیادی بر ادبیات این گروه سنی داشت و هشت سال جنگ، سال‌های رشد و شکوفایی ادبیات نوجوان بود. (ابراهیمی، ۱۳۸۷: ۸۲)

۲-۱-۱. کاربرد ادبیات کودکان در زندگی کودک

با پیشرفت غیر قابل تصور تکنولوژی و رشد چشمگیر قدرت ذهن بشر، اعتقاد به تربیت آزاد یا غیر محدود به محیط و سن یعنی مکان و زمان افزایش یافته است. مدرسه دیگر تنها محیط برای تعلیم و تربیت نیست. یکی از راه‌ها و وسایل و امکانات مداوم و مطلوب و غیرمستقیم کتاب است، آن هم کتابی که در چار چوب ادبیات کودکان و نوجوانان جای دارد.

کسب تجارب و اطلاعات تازه درباره مسائل مختلف؛ کمک به آموزش و یادگیری زبان ملی؛ آشنا نمودن کودک به فرهنگ ملی، علاقمندی به فرهنگ جهانی و تحکیم و تقویت صلح جهانی، پرورش و گسترش توانایی تعبیر و بیان گفتاری و نوشتاری و ذوق هنری؛ رهبری، تقویت و تربیت نیروی اندیشه برای یافتن فلسفه صحیح زندگی، آشنا ساختن غیر مستقیم کودک با دنیای خویش و محل زندگی؛ سهیم کردن کودک در گذشته و شناخت بهتر گذشته برای درک بهتر واقعیت حال و سهیم شدن در آینده؛ رشد و گسترش رغبت‌های کودکان و ارضای تنوع‌طلبی نوجوانان؛ راهنمایی اخلاقی کودک بدون اجبار، تنبیه و یا تشویق؛ رشد و گسترش میل اجتماعی و همکاری صادقانه و صمیمانه در کودکان (گسترش دید اجتماعی) و تبدیل من به ما؛ تربیت شخصیت کودک در اثر ایجاد اعتماد به نفس و استقلال شخصی؛ ارضای بعضی از نیازهای ذهنی و عاطفی و لذت بردن پاک و کمک به گسترش عادت به مطالعه در دوران طفولیت از اهم کاربرد ادبیات کودک هستند. (احمدوند، ۱۳۸۶: ۳۹۵)

۲-۱-۲. ویژگی مناسب برای کتاب کودکان

مطابق با استعداد و درک و فهم کودک باشد.
به محیط زندگی کودک مربوط باشد.
نیازهای سنی کودک را پاسخ گوید.

به پرورش صحیح عقل و عاطفهٔ کودک کمک کند و داستان‌ها و مطالبی داشته باشد که قهرمان آنها در اثر پیروی از عقل و کنترل عاطفه‌اش موفق شده است. تخیل ابداعی کودک را به طور سالم و سودمند به کار اندازد.

کودک را به واقع‌بینی و نپذیرفتن محالات امور برانگیزد و عادت دهد، به طوری که او دریابد در آفرینش آدم و عالم حکمتی وجود دارد و قانون‌های الهی بر آن دو حاکم‌اند. احساس مسؤلیت را در کودک برانگیزد و گسترش دهد، چنانچه او بتواند به خود اعتماد کند و خود را عضوی مؤثر در جامعه‌اش بداند و بپذیرد و از یاری و همکاری با مردم لذت ببرد.

دارای مطالبی باشد که در آنها نیکو کار پاداش بگیرد و بدکار به سزای اعمالش برسد تا کودک به طور غیرمستقیم مفهوم عدالت را دریابد و عملاً لذت اجرای آن را احساس کند و متوجه باشد که چرا خداوند انسان را به رعایت و اجرای عدالت در زندگی توصیه می‌کند.

کنجکاوی کودک را برانگیزد و درعین حال آن را ارضا کند. ارزش و اهمیت زندگی اجتماعی را برای کودک آشکار سازد و نشان دهد، مثلاً چگونه یک عده از قهرمان‌ها و یا حیوانات توانستند در نتیجهٔ همکاری، مشکلات خود را حل کنند تا او نیز یاد بگیرد که همیشه با مردم باشد و همگام با آنها برای صلح و آسایش همگانی بکوشد.

در کودک شادی ایجاد کند و یا پایان خوشایند و مسرت‌انگیزی داشته باشد و هرگز او را به سوی بدبینی، نومیدی، افسردگی و عصبانیت سوق ندهد. از این رو قهرمان داستان کودک نباید بمیرد یا مغلوب شود و یا مرتکب اشتباهات جبران‌ناپذیری شود، زیرا کودک به قهرمان داستان علاقمند می‌شود و خود را به جای او می‌گذارد بنابراین حاضر نیست، شکست و مرگ و خطای جبران‌ناپذیر خود را به چشم ببیند.

او را به اختیار گوشه‌نشینی، قناعت و خست، ساختن به یک پاره نان خشک و صرف نظر کردن از حقوق مسلم خویش ترغیب نکند، بلکه او را برانگیزد تا این که همیشه برای پیشرفت و بهتر شدن وضع زندگی خود و دیگران بکوشد و در راه رسیدن به حقوق مسلم خویش از هیچ‌گونه کوشش و فداکاری دریغ نرزد.

اعجاب و تحسین کودک را برانگیزد و جالب و گیرا باشد.

به خودشناسی و خودپذیری کودک کمک کند که بدون آن در زندگی سالم و موفق نخواهد شد.

چون کودک حیوانات و موضوعات هیجان‌انگیز دوست می‌دارد، بنابراین باید مطالب کتاب کودک به زندگی حیوانات مخصوصاً حیواناتی که در محیط خود او زندگی می‌کنند مربوط باشد و نیز با داشتن حوادث و اتفاقات مهیج، نیاز به هیجان کودک را ارضا کند. ذوق هنری کودک را برانگیزد و تقویت کند و گسترش دهد. علاوه بر خصایص مذکور در مطالب و موضوع‌های کتاب کودکان از حیث ظاهر نیز کتاب کودک باید دارای ویژگی‌های زیر باشد:

به زبان ساده و مفهوم برای کودک نوشته شود و جملات و عباراتش کوتاه و درست باشد.

سبک و شیوه نگارش جالب باشد.

مطالب کتاب، مرتب و منظم بوده و به ایجاد نظم فکری در کودک کمک کند.

تصویرهای زنده، برجسته، زیبا و طبیعی داشته باشد.

در تنظیم مطالب و صحافی کتاب باید حداکثر حسن سلیقه به کار رود تا هم برای کودک جالب باشد و هم او را کج سلیقه بار نیاورد.

حروفش درشت و خوانا باشد.

قطع کتاب تا حد امکان مناسب و قابل حمل و نقل باشد.

جلد و کاغذش با دوام و مناسب باشد.

بهای کتاب ارزان و تهیه‌اش برای کودک امکان پذیر باشد. (احمدوند، ۱۳۸۵: ۳۹۷)

۲-۲. ادبیات کودک و نوجوان پس از پیروزی انقلاب اسلامی

به دنبال هر انقلابی، ساختارها و هنجارهای ادبی نیز دچار تحولاتی از حیث فرم، محتوا و نگرش می‌شوند. با استقرار نام جمهوری اسلامی، نوعی دگرگونی در هنجارهای جامعه صورت گرفت و در ادبیات هم بالطبع تغییراتی به وجود آمد. ضمن اینکه جنگ تحمیلی نیز در شعر بسیاری از شاعران تأثیری عمیق برجای گذاشت و به رغم اصرار برخی که معتقد بودند، مضامین مربوط به جنگ را نباید در شعر کودک و نوجوان گنجاند. این مضامین، ناخواسته وارد شعر کودک شد. «جنگ بر ما تحمیل شده بود. نوشتن درباره جنگ هم خودش را تحمیل کرد. وقتی بچه‌ها جای خالی بابا را حس کردند و مجبور شدند درس آژیرهای قرمز را از رادیو و تلویزیون با ترس و لرز بیاموزند. دیگر نویسنده و شاعر بچه‌های ایرانی نمی‌توانست از جنگی که با ابعاد مختلف زندگی مخاطبانش را تحت تأثیر قرار داده است، غافل بماند.

(www.Rahmandoost.org، رحماندوست)

تأثیر پذیری ادبیات فارسی همگام با تولد انقلاب اسلامی ایران، به نقطه عطف و اوج خود می‌رسد. ادبیات ما در گذشته به لحاظ اندیشه یا تجلی روح حماسه بود مثل شاهنامه فردوسی

یا جولانگاه عشق متعالی در پیچ و تاب وصل و هجران حضرت باری تعالی، مثل غزلیات حافظ، یا گنجینه عقل و خرد مثل حدیقه سنایی و مثنوی مولانا بود و یا عرصه طرح جریان‌های سیاسی و اجتماعی مثل شعر دوران مشروطه، اما ادبیات انقلاب اسلامی کوشیده است از یک‌بعدی‌نگری دور شود و به عشق، تعقل و حماسه و سیاست گره خورده است که از آن به «عرفان جامع» تعبیر می‌شود. این جامع‌نگری، حاصل نگرش جامع به قرآن و معارف اهل بیت^(ع) است که از طریق محبت اولیای الهی به نسل انقلاب منتقل می‌شود و در آثار هنری آنان نقش می‌بندد. (ایزدپناه، ۱۳۷۸: ۵۷)

«شهریار زرشناس» ادبیات پس از پیروزی انقلاب اسلامی را «ادبیات واقع‌گرای آرمان طلب شیعی» می‌نامد. بر این اساس، ملاک‌هایی را برای این ادبیات عنوان می‌کند: واقعیت‌گرایی توأم با آرمان‌گرایی، متعهد و ملتزم به تعالیم و آرمان‌های اسلامی، دارای عفت قلم و اخلاق‌گرا، واجد شخصیت‌های مثبت آرمان‌گرای تعالی طلب در کنار شخصیت‌های منفی، جزیی‌نگر، متوجه به زمان و مکان مشخص، در برگیرنده علل مادی و غیبی، امید آفرین و روح بخش، مبارز و عدالت خواه، محتوای شعائر و شعور شیعی و مناسک و جلوه‌های اعتقادی آن بدون تصنع و شعار پردازی و رها از سیطره غرب زدگی، از آنجا که این ادبیات در طی این سی و چند سال پویا بوده و حرکتی رو به جلو داشته، او این ادبیات را «درحال تکوین» می‌داند، و معتقد است ادبیات مذکور می‌تواند زمینه‌ساز و بستر آفرین ظهور تمدن اسلامی فردای تاریخ باشد. (زرشناس، ۱۳۸۲: ۱۹-۱۷) بعد از انقلاب شعر از دو جنبه دگرگون شد:

الف. جنبه صوری:

تغییرات در این بخش را به اجمال می‌توان در این چند دسته گنجانند.
* کاربرد و ایجاد کلمات و اصطلاحات جدید تحت تأثیر اوضاع سیاسی و اجتماعی کشور.
* پر رنگ شدن صناعی چون اقتباس و تلمیح و نیز آرایه‌های لفظی دیگر مثل استعاره و تشبیه رنگ دینی به خود گرفتند.
* قالب‌های متنوع، به خدمت گرفته شدند و قالب‌های مثنوی و رباعی مورد استقبال بیشتر قرار گرفتند.

* به کار گرفتن طنز برای بیان مسایل اجتماعی و سیاسی.

ب. جنبه محتوایی:

مضامین مشاهده می‌شود که در دوره‌های قبل یا کم رنگ بوده‌اند و یا اصلاً وجود نداشته‌اند.

* خدا جویی.

* خودباوری و بازگشت به خویشتن.

* استفاده از مفاهیم قرآنی به اشکال مختلف.

* ایجاد امید و تعهد نسبت به خدمت به خلق.

* به نمایش گذاشتن جلوه‌های ایثار، جانبازی و شهادت. (رادفر، ۱۳۷۳: ۱۱۰)

با بررسی دقیق‌تر در ابعاد تحول شعر، هم از نظر صوری و هم محتوایی، می‌توان این شاخص‌های کلی را در شعر بعد از انقلاب نام برد.

* استبداد ستیزی

* تعهد و مسولیت

این مؤلفه‌ها اگر چه در شعر ایران بعد از انقلاب مشروطه نیز وجود داشته، ولی تأثیر انقلاب اسلامی به مراتب بر ذهن و تفکر شاعران چه در حوزه بزرگسال و چه کودک و نوجوان عمیق‌تر و پویاتر است. به عنوان مثال در دوره مشروطه، نیز افرادی چون دهخدا از طنز بهره می‌گرفتند.

مانند شعر زیر از دهخدا که بر ناسیونالیستی و استقلال فردی و اجتماعی (آزادی) تأکید می‌کند:

هنوزم ز خردی به خاطر دراست
که در لانه ماکیان برده دست
به منقارم آن سان به سختی گزید
که اشکم چون خون از رگ، آن دم جهید
پدر خنده بر گریه‌ام زد که: هان
وطن داری آموز از ماکیان
(دهخدا، ۱۳۶۶: ۱۲۵)

ولی در این دوره طنز و نقد، جایگاهی دیگر دارد. طنزها و انتقادهای در ایران پس از انقلاب اسلامی ۱۳۵۷ پا را از بیان مسائل فردی و جامعه فراتر نهاده و متوجه زخم‌ها و دردهای همه محرومان تاریخ است.

حس تعهد در شاعران این دوره متفاوت جلوه می‌نماید. شاعر متعهد، مکارم اخلاق و عواطف انسانی در او پرورش یافته و همیشه در برابر خدا و خلق او، احساس مسولیت می‌کند. آثار چنین شاعری، آموزنده، زیبا و لذت‌بخش است و در جهت تنویر افکار، تلطیف ذوق و ارتقای سطح شعور و فرهنگ جامعه مفید واقع خواهد شد. (رزمجو، ۱۳۸۵: ۳۴)

راه شعر جدید کودک با تلاش کسانی چون محمود کیانوش و پروین دولت آبادی از قبل هموار شده بود و اعتلای شعر نوری ایران بر این همواری می‌افزود، بنابراین طبیعی بود که دیگر شاعران دوره دوم، نه مانند ایرج میرزا زبان به اندرزهای پدران بگشایند و نه مانند عباس یمینی شریف در آثارشان شعر سنگین را در کنار شعر سبک بنشانند. (ذبیح‌نیا، ۱۳۹۲: ۲۲۰)

۲-۲-۱. شاعران کودک و نوجوان پس از انقلاب

ادبیات کودک و نوجوان در سال‌های دفاع مقدس و پس از آن بسیار پویا و شکوفا بوده است. از مطرح‌ترین شاعران کودک و نوجوان پس از انقلاب، می‌توان به مصطفی رحماندوست، افسانه شعبان‌نژاد، اسدالله شعبانی، ناصر کشاورز، جعفر ابراهیمی و افشین علا اشاره کرد. از شاعرانی چون قیصر امین‌پور و سلمان هراتی که در حوزه بزرگسال شعر سروده‌اند، نیز برای نوجوانان اشعاری به یاد ماندنی به جا مانده است.

زبان تصویری، عاطفی، روان و مؤثر این سروده‌ها و گاه تبدیل آنها به سرود، برگیرایی و نشستن آنها بر ذهن و زبان می‌افزاید. از میان قالب‌های شعری بیش از همه چارپاره مورد استفاده قرار می‌گیرد. مثنوی کوتاه و گه‌گاه قالب‌های نیمایی نیز در میان سروده‌ها دیده می‌شود. در سال‌های پس از پایان جنگ، سرودن مجموعه‌های شعری برای کودکان و نوجوانان در حوزه دفاع مقدس رواج یافت. برخی مجموعه‌ها به شکل منظومه هستند.

موضوعات شعر کودک و نوجوان بیشتر مسائلی چون توصیف جبهه، پدر رزمنده، شهادت با زبانی ساده، و عاطفی و پوشیده، شجاعت کودکان و نوجوانان، فداکاری رزمندگان، نامه‌های جبهه، احساسات کودکانه در بازی‌های جنگی و... است. (سنگری، ۱۳۸۹: ۱۲۷)

برخی از مجموعه‌های شعر کودک و نوجوان دفاع مقدس عبارتند از:

«آیین‌های آسمان» علی اصغر نصرتی، «شهرهای کودکانه، حماسه‌های جاودانه» محمد کاظم مزینانی، «آقا تریلی» مهری ماهوتی، «کودکان ستاره و اندوه» رضا کاظمی، «کبوترهای بارانی» ذبیح الله ذبیحی، «پ مثل پرستو» بیوک ملکی، «جازه‌های بی‌جواب» اسماعیل محمدپور، «پابه پای نسیم» مهدی چناری، «تا پل رنگین کمان» مریم هاشم‌پور، «کودکی از جنس نارنجک» محمد گودرزی دهریزی و «تا رادیو خبر داد» از غلامرضا بکتاش. (همان: ۱۲۷)

۲-۲-۲. دوره‌های سه گانه شعر کودک و نوجوان

اولین‌ها (از دهه سی):

پیش از انقلاب بذر شعر کودک و نوجوان ایران را کسانی مثل عباس یمینی شریف، جبار باغچه‌بان و محمود کیانوش پاشیدند. اما تا سال‌ها این حوزه مسکوت ماند. شاید بتوان محمود کیانوش را پدر شعر کودک و نوجوان ایران دانست.

پیروان (از دهه شصت):

بعد از انقلاب ایران کسانی مثل رحماندوست و جعفر ابراهیمی و... که دوباره شعر کودک و نوجوان ایران را زنده کردند.

کوشندگان (از دهه هفتاد):

بعد از این گروه جوانانی پای در عرصه شعر کودک و نوجوان گذاشتند که باعث رشد و شکوفایی این نهال شدند. امروزه شاعران خوب و خوش ذوقی در وادی شعر کودک و نوجوان پرسه می‌زنند که پیشرفت خود را مدیون تلاش شاعران پیش از خود هستند. (ذبیح‌نیا، ۱۳۹۲: ۲۲۱)

۲-۲-۳. مضامین شعر کودک و نوجوان پس از انقلاب اسلامی

مضامین شعر کودک «اگر سنجیده انتخاب شود، پرورنده روح اوست، گسترنده ذهن اوست و نگاه‌دارنده او در مسیر سلامت که طبیعت او را ارزانی داشته است.» (کیانوش، ۱۳۵۵: ۱۰۴)

در شعر کودک و نوجوان پس از انقلاب اسلامی مضامین متعددی را می‌توان یافت که برخی از آن‌ها زاینده جریان‌های سیاسی و اجتماعی سه دهه پیش است، لذا در شعر شاعران دوره اول از این مضامین خبری نیست، ولی در بررسی اشعار «دوره دوم» موارد زیر دیده می‌شوند که به ترتیب بسامد عبارتند از:

حیوانات

پرداختن به حیوانات اهلی، مانند مرغ و خروس و جوجه و گربه و برخی از حیوانات غیر اهلی، مانند لاک پشت و خرگوش، از بارزترین وجوه شعر کودک در هر دو دوره است.

گل‌ها و درختان

کم‌تر شعری را از شاعران کودک می‌توان دید که در آن گل و درخت از انواع گوناگون وجود نداشته باشد. گویی گیاهان و گل‌ها، مانند حیوانات، جزء جدایی‌ناپذیر شعر کودک محسوب می‌شوند.

فصل‌های چهارگانه سال

پرداختن به هریک از فصول سال مخصوصاً بهار (به خاطر زیبایی) و پاییز (به دلیل تقارنش با شروع مدرسه‌ها) در آثار عموم شاعران دوره اول و دوم دیده می‌شود. گاهی برای تصویر کردن فصل‌ها، شاعری به خلق یک اثر مستقل دست یازیده است. مانند مجموعه «شکوفه‌های برفی» اثر افسانه شعبان‌نژاد که در آن برای هر فصل چند شعر گفته شده است و از بهار شروع و به زمستان ختم می‌شود.

پدر و مادر

شاعران هر دوره به نقش پدر و مادر و تصویر رابطه عاطفی آنها با کودک پرداخته‌اند. اگر چه رنگ غالب این اشعار علاقه طفل به پدر و مادر است اما گاهی از چشم کودک، فداکاری و خدمت مادر یا فقر و تلاش پدر مطرح می‌شود.

آموزگار

پاسداشت معلم و یادآوری خدمات ارزنده و تصاویری از مهرورزی او در آثار شاعران هر دو دوره وجود دارد.

دبستان

در حوزه شعر قدیم و جدید کودک کمتر شاعری را می‌توان نشان داد که به نوعی در آثار خویش به مدرسه و دبستان اشاره‌ای نکرده باشند یا مستقلاً برای این بخش از زندگی کودک شعری نسروده باشد. برخلاف دوره مکتب‌خانه که شاعران از زجر و ناراحتی اطفال در مکتب سخن می‌گفتند، بدون استثنا تمام شعرهای مربوط به مدرسه در دهه‌های اخیر با تصاویر شاد و علاقه کودک‌ان به دبستان و کلاس توأم است.

خداوند

بسیاری از شاعران دوره اول و دوم در اشعار خویش توجه کودک را به خالق جهان معطوف داشته‌اند و با بر شمردن نعمت‌ها و آفریده‌های او در آسمان و زمین اشعاری مناسب حال کودک سروده‌اند.

شخصیت‌ها و مناسبت‌های دینی

توجه به پیشوایان دین و شعائر مذهبی از مضامین جدید در دوره دوم شعر کودک بعد از انقلاب است و به عنوان یکی از شاخصه‌های شعر شاعران این دوره به شمار می‌رود. نمونه‌ای از این گونه اشعار، شعر زیبای بیوک ملکی با عنوان آفتاب کوچه‌های شب است. از میان شعائر مذهبی آنچه بیش از همه مورد توجه شاعران است عاشورا است که نمونه‌های متعددی از بزرگداشت مراسم آن در آثار شاعران دوره دوم دیده می‌شود. منظومه عاشورا از قیصر امین‌پور به همین واقعه پرداخته است.

جبهه و جنگ

جنگ از مضامین جدیدی است که به خاطر وقوع جنگ هشت ساله ایران و عراق در شعر شاعران دوره دوم قرار گرفت. در این شعرها اگرچه روح حماسه و اعتقاد به پیروزی و حقانیت دفاع مردم بی‌گناه ایران دیده می‌شد، اما در جای جای آن به عوارض دلخراش جنگ، چون ویرانی و یتیم شدن کودکان و شهادت دلاور مردان ایران اشاره شده است.

انقلاب

وقوع انقلاب اسلامی ایران به مثابه یک واقعه عظیم تاریخی و اجتماعی تأثیر خود را بر همه وجوه زندگی مردم ایران از جمله ادبیات تثبیت کرد. در این میان شعر کودک نیز از

پرداختن به مضمون انقلاب غافل نماند. در این اشعار به همراه ستایش از انقلاب، گاهی حوادث مهم نیز به تصویر در آمده است. شاعر در یک شعر، انقلاب را به گل و جشن و آب تشبیه می‌کند و در شعری دیگر از یادمان فاجعه میدان ژاله به عنوان یکی از مهمترین وقایع اوایل انقلاب یاد می‌نماید.

در مورد پیروزی انقلاب اسلامی، مناسبت‌های مختلف از روزهای مهم انقلاب در اشعار شاعران به چشم می‌خورد. مانند شعر انقلابی که خاطره هفده شهریور را زنده می‌کند.

آن روز باران گلوله/ بارید بر میدان ژاله/ پر پر شد از صدها گلوله/ صدها گل زیبای لاله/
آن روز اشک گرم خورشید/ بر کربلای دیگری ریخت/ فریاد ما در دشت دل‌ها/ شوق رهایی
را بر انگیخت/ آن روز جلاد ستمگر/ بر خون گل‌ها خنده سر داد/ اما بزودی خون گل‌ها/ کاخ
ستم را داد بر باد. (ابراهیمی، ۱۳۷۰: ۲۱) همچنین شعر زیر که رحلت حضرت امام را بیان می‌کند:

آسمان شهر آن روز/ ابرهای غمگین داشت/ خاک، روی دوش خود/ کوله بارسنگین داشت/
باد می وزید اما/ بوی غصه می آورد/ زلف‌ها پریشان بود/ سینه‌ها پراه و درد/ روی سیل جمعیت/
قایق شقایق بود/ روی موج جمعیت او شبیه قایق بود/ دره‌وای داغ آن روز/ داغ او به دل‌ها
ماند/ باد می‌وزید اما/ نوحه عزا می‌خواند. (همو، ۱۳۷۷: ۱۹) منظومه روز دهم قیصر امین‌پور
از زیباترین منظومه حماسی است. امین‌پور از بهترین شاعران کودک و نوجوان پس از انقلاب
بود. از جمله کتاب‌های او در این حوزه، ظهر روز دهم نام دارد که درباره قهرمانی‌های حضرت
قاسم (ع) فرزند ۱۲ ساله امام حسن (ع) در کربلاست.

به غیر از مضامین دهگانه که تقریباً اصلی‌ترین موضوعات مورد توجه شاعران در دوره جدید شعر کودک تلقی می‌شود، صدها موضوع و مسئله دیگر را در میان اشعار شاعران کودک می‌توان یافت از قبیل زندگی، شب و روز، کوه، شعر، ماه و ستاره، روستا، اتحاد و...

۲-۲-۴. شعر کودک و نوجوان دفاع مقدس

ادبیات کودک و نوجوان در سال‌های دفاع مقدس و پس از آن بسیار پویا و شکوفا بوده است. در حوزه شعر جز شاعران شعر بزرگسال همچون قیصر امین‌پور، سلمان هراتی و جواد محقق که آثاری در خور توجه برای این گروه سنی دارند، چهره‌های توانای شعر کودک و نوجوان چون بیوک ملکی، جعفر ابراهیمی، افشین علا، مصطفی رحماندوست و علی اصغر نصرتی و...، سروده‌های زیبا و تأثیرگذار، خلق می‌کنند. زبان تصویری، عاطفی، روان، مؤثر این سروده‌ها و گاه تبدیل آنها به سرود، برگزایی و نشستن آنها بر ذهن و زبان می‌افزاید. موضوعات شعر کودک و نوجوان بیشتر مسائلی چون توصیف جبهه، پدر رزمنده، شهادت با زبانی ساده و

عاطفی و پوشیده، شجاعت کودکان و نوجوانان، فداکاری، رزمندگان، نامه‌ای جبهه و بازی‌های جنگی است. (سنگری، ۱۳۸۹: ۱۲۷-۱۲۶)

ساعت انشاء بود/ و چنین گفت معلم با ما/ بچه‌ها گوش کنید/ نظر من این است/ شهدا خورشیدند/ مرتضی گفت: شهید/ چون شقایق سرخ است/ دانش‌آموزی گفت/ چون چراغی است که در خانه ما می‌سوزد/ و کسی دیگر گفت:/ آن درختی است که در باغچه‌ها می‌روید/ دیگری گفت شهید/ داستانی است پر از حادثه و زیبایی/ مصطفی گفت شهید/ مثل یک نمره بیست/ قلب من و تو می‌ماند. (هراتی، ۱۳۶۷: ۲۵)

شعر کودک و نوجوان از قافله عقب‌نماند و اشعار زیبایی در دفتر شعر انقلاب حک شد. به هر حال، شعر انقلاب، شعر مقاومت، شعر حماسه، شعر اعتراض، شعر فریاد، شعر جنگ و شعر شهادت است و شاعر شعر انقلاب، شاعر مردم است. (مکارمی‌نیا، ۱۳۸۵: ۴۶)

گرچه در سال‌های ابتدایی پیروزی انقلاب، ادبیات تابع‌جو موجود شد و حوزه ادبیات کودک و نوجوان خواه ناخواه، به سمت موضوعاتی سوق پیدا کرد که کاملاً سیاسی بود، اما رفته رفته نویسندگان و شاعران کودک به فضای واقعی ادبیات کودک و نوجوان برگشتند و اشعار دیگری هم علاوه بر اشعار سیاسی در قالب شعر کودکانه سرودند. اشعاری که دیگر متعلق به دنیای کودک است با دنیای بزرگسالی جابه‌جا نشده است. اشعاری که چون کودک می‌تواند احساسات و واژگان بزرگسالان را فهم و هضم کند، به آن پشت نمی‌کند یا با بی میلی از آنها نمی‌گذارد. (سنگری، ۱۳۸۲: ۹۲) حتی اگر در این اشعار موضوعی مانند جنگ، مطرح شده باشد و اگر از خصوصیات بزرگسالی مثل رشادت، دلیری، قهرمانی و دفاع از آب و خاک، سخن به میان آمده باشد: یک عمر خوانده بودیم/ دارا انار دارد/ در دست کوچک خود/ سارا انار دارد/ ما مشق می‌نوشتیم/ با شور و شادمانی/ غافل از اینکه دارا/ حتی نداشت نانی/ سارا گلوله‌ای خورد، وقتی شعار می‌داد/ هنگام مرگ، خونش/ بوی بهار می‌داد/ در دست‌هایش امروز/ دارا تفنگ دارد/ با دشمنان سارا/ او قصد جنگ دارد/ دارا که مشق ما بود/ در جبهه‌هاست امروز/ درس شجاعت او/ سرمشق ماست امروز. (علاء، ۱۳۸۷: ۵)

۲-۲-۵. تعلیم پایداری

از اصلی‌ترین ویژگی‌های ادبیات کودک و نوجوان، تعلیمی بودن آن است. کودکان و نوجوانان با خواندن شعر و قصه تنها لذت نمی‌برند، بلکه از این راه اطلاعات و آگاهی جدیدی می‌آموزند و از آن‌جا که تأثیر آموزش در کودکی و نوجوانی دیر پا و همیشگی است، هیچ‌گاه شاعران مفاهیمی هم چون آزادی، وطن دوستی، پایداری در برابر ظلم و استبداد، دفاع از آب و خاک و شهادت را از نظر دور نداشته‌اند. (حسام پور، ۱۳۷۸: ۱۲۲)

اشعاری که پس از انقلاب اسلامی ایران برای کودکان سروده شد، سرشار از این مفاهیم و ارزش‌ها هستند، گر چه گاهی با علایق شاعر ترکیب شده‌اند و این دنیای رنگارنگ کودکان را به فضای واقعی نزدیک‌تر کرده‌اند. از روزگار سرودن حماسه‌ها که شعر بلند روایی است، دربارهٔ رفتار و کردار پهلوانان و رویدادهای قهرمانی و افتخار آمیز در زندگی باستان یک ملت پایداری در برابر ظلم و بیداد نمود محسوس دارد. (محمدی، ۱۳۸۰: ۵۴)

کودکان علاقه‌مند به شنیدن دلاوری‌ها و قهرمانی‌ها به ویژه به زبان شعر، در همهٔ دوره‌ها بوده‌اند و اشاره شد که خاوران نامه که منظومه‌ای حماسی و دربارهٔ دلاوری‌های حضرت علی^(ع) است در مکتب خانه‌ها تدریس می‌شد. بنابراین پایداری مقوله‌ای نیست که مختص شعر بزرگسال باشد و کودکان از آن بی‌بهره باشند. هنوز هم بازی «گرگم و گله می‌برم، چوپون دارم و نمی‌ذارم» را فراموش نکرده‌ایم. بازی‌ای بچه‌گانه و منظوم که دنیایی حرف از استقامت، صبر، دلاوری و اتحاد برای کودکان دارد. در هر حال شعر کودک و نوجوان به ویژه از زمان شکل‌گیری به صورت امروزی (دوران مشروطه) همواره به بحث بیداری در برابر استعمار، استبداد، دشمنان خارجی حتی نفس، وطن‌دوستی و خداخواهی توجه نشان داده است. می‌توان جلوه‌های پایداری را در شعر کودک و نوجوان از مشروطه به این طرف یافت. شاعران کودک و نوجوان که مضامین مقاومت و پایداری را در دوران جنگ تحمیلی در اشعار کودکانه‌شان وارد کردند، فراوانند.

۲-۲-۶. موضوعات اخلاقی

بی‌گمان از دورترین روزگار، شعرا اگر شعری مناسب حال کودکان سروده‌اند از اخلاق و تربیت آنها غافل نبوده‌اند. حتی اگر در اشعار خود از آوردن تعبیرات و کلمات دور از ادب پروایی نداشتند، آنجا که فرزند خود را خطاب قرار می‌داده‌اند یا همهٔ فرزندان ایرانی را از جادهٔ ادب و اخلاق خارج نشده‌اند و برای ارشاد و پندآموزی آنان کوشیده‌اند، ظاهراً این سنت پسندیده را نظامی در خمسه بنیان نهاده و دیگرانی چون ابن‌یمین با قطعه و عبدالرحمن جامی با مثنوی و فتحعلی خان صبای کاشانی با قصیده و عبرت نایینی با غزل و ملک الشعرا بهار با چهار پاره به آن پرداخته و از آن پیروی کرده‌اند. (گرمارودی، ۱۳۸۲: ۱۳۶)

ایرج میرزا به عنوان اولین شاعر کودک و نوجوان در ادبیات نوین ایران اندرز را در شعر کودک ارائه کرده است. اصولاً هنر ایرج، ساده‌گویی به شیوهٔ قدماست. ابیاتی که از ایرج میرزا برای کودکان باقی مانده از سلامت در خوری برخوردار است. در اشعار معاصران هم مضامین اخلاقی را به گونه‌های مختلف می‌توان جست؛ مخصوصاً اینکه هرچه از دورهٔ مشروطه به این طرف برای کودکان شعر سروده شد، مفاهیم و موضوعات، واقع‌بینانه‌تر انتخاب شد و شاعران کوشیدند از دریچهٔ نگاه کودک به مسائل بنگرند و از واژگان و مفاهیم آشنای کودک بهره

ببرند و موضوعات اخلاقی را هنرمندانه در کام ذهن و ضمیر کودکان پیش از دبستان و مدرسه بریزند. (سنگری، ۱۳۸۲: ۹۶)

۲-۲-۷. ادبیات داستانی کودک و نوجوان

یکی از حوزه‌های ادبیات داستانی دفاع مقدس، داستان‌های کوتاه و بلند با موضوعات متنوع دفاع مقدس است. نویسندگان این داستان‌ها را به دو دست می‌توان تقسیم کرد. دسته نخست، کودکان و نوجوانانی هستند که خود دست به نگارش این داستان‌ها زده‌اند. در همان سال‌های دفاع مقدس نمونه‌های نسبتاً موفقی از این داستان‌ها در جُنگ‌ها، مجلات ویژه کودک و نوجوان، روزنامه‌ها و گاه به صورت کتاب مستقل چاپ می‌شد. گاه نیز مسابقاتی در این حوزه برگزار می‌شد که در کنار نویسندگان حرفه‌ای و نام آشنا، آثاری از خود کودکان و نوجوانان دریافت و به چاپ می‌رسید.

دسته دوم نویسندگان کار آزموده یا نو قلم بزرگسال هستند که عمده آثار چاپ شده متعلق به این گروه است. برخی از آثار این دوره سنی محصول سفارش نهادها یا ناشران است. داستان‌ها گاه مصور و گاه غیرمصورند. انبوهی از داستان‌ها با کیفیت نازل و به سودای سود و تجارت نیز در این سال‌ها عرضه شده است.

موضوعاتی چون ایثار و فداکاری، شهادت، جانبازی، آزادی و خانواده‌های آزاده، کمک به جبهه‌ها و کمک‌های مردمی به جبهه و پشت جبهه در داستان‌ها کودک و نوجوان دفاع مقدس به چشم می‌خورد.

شخصیت‌های محوری در این داستان‌ها بیشتر خود کودکان و نوجوانان هستند. چاشنی طنز در بسیاری از این داستان‌ها بر جذابیت‌ها افزوده است. (سنگری، ۱۳۸۹: ۱۹۳)

۲-۲-۸. شاخصه‌ها و ویژگی‌های محتوای ادبیات دفاع مقدس

۲-۲-۸-۱. دعوت به مبارزه و پایداری

ادبیات پایداری ترجمان باورهای سیاسی، آیین‌های مذهبی و تفکرات اجتماعی ملتی است که در برابر استبداد داخلی یا تجاوز بیگانگان ایستادگی می‌کند. اصلی‌ترین مسائل در حوزه ادب پایداری، دعوت به مبارزه، ترسیم چهره بیدادگر، ستایش آزادی و آزادی، نمودن افق‌های روشن پیروزی، انعکاس مظلومیت مردم، بزرگداشت شهدای راه آزادی و... است.

۲-۲-۸-۲. وطن دوستی و میهن پرستی

یکی از موضوعات ادبیات پایداری، رویارویی با دشمن متجاوز و دفاع از میهن است. تطابق اندیشه‌های دینی و ملی با طرح روایت «حُبُّ الْوَطَنِ مِنَ الْإِيمَانِ» از قول شارع مقدس دین

اسلام، سبب شد تا ایرانیان در چشم انداز عشق به میهن، آرمانهای دینی را مد نظر قرار دهند. (کاکایی، ۱۳۸۰: ۶۸)

تا پیش از پیروزی انقلاب اسلامی و شروع جنگ تحمیلی، طرح این مضمون در ادبیات کودکان و نوجوانان ایران سابقه نداشت؛ زیرا طرح مضامین مرتبط با جنگ در زمان صلح، برای کودکان قابل هضم نیست. با پیروزی انقلاب اسلامی و شروع جنگ عراق علیه ایران، جنگ برای کودکان و نوجوانان ایرانی عینیت پیدا کرد و خود به خود جزو مضامین مطرح در ادبیات کودک و نوجوان شد.

۲-۲-۸-۳. تقویت روحیه شهادت طلبی

با شروع جنگ تحمیلی مسائل رفتن به جبهه، دلآوری های رزمندگان اسلامی، شهادت عدهای از عزیزان کشور و یا جانباز شدن عدهای دیگر و همچنین اسارت تعدادی، همه و همه از عواقب جنگ است و در کنار این مسائل فرزندانی چشم انتظار پدرانشان هستند، یا پدرانشان را از دست داده‌اند و پیکر پدر شهیدشان را بر دستان مردم می‌بینند، همچنین دانش آموزانی که جای خالی هم کلاسی خود را با سبدی از گل پر می‌کنند و با قاب عکسی که خاطره یک معلم خوب فداکار از جان گذشته را در ذهن‌ها تداعی می‌نماید، همه و همه و بسیاری دیگر از جنگ به جا مانده است.

دشمن از زمین، هوا و دریا حمله می‌کند، صدای شلیک گلوله شنیده می‌شود، خانه‌ها بر اثر انفجار بمب، ویران می‌گردند، کسانی در جبهه و پشت جبهه جان می‌سپارند و هر روز تابوت‌هایی پیچیده در پرچم، بر روی دست‌ها در حرکت است. کودکان و نوجوانان، همه این‌ها را می‌بینند، با تمام وجود لمس می‌کنند و آرزو می‌کنند، می‌توانستند بجنگند و آنان که گریز پاترند، به صف رزمندگان می‌پیوندند.

شاعران کودکانه‌سرای دهه جنگ، برای تلطیف فضای جبهه و پرهیز از انتقال خشونت جنگ به کودکان و نوجوانان، از مضامینی عاطفی چون: انتظار پدر، ترسیم چهره‌ای مقدس و زیبا از جبهه، آرزوی رفتن به جبهه، شهید و... سود جسته‌اند.

۲-۲-۸-۴. توصیف و ستایش جان باختگان و شهیدان

شعر مقاومت سرشار توصیف‌های بکر و بدیع از ایثارگران و جان باختگانی است که در راه ایمان و آزادی و دفاع از سرزمین و باورها و ارزش‌ها جان خویش را تقدیم کرده‌اند. در شعر زیر غم دوری پدر، صحنه تشییع جنازه او و اشکی که گوشه چشمان دخترک قصه را تر می‌کند، همه قصه‌ای است از ناگفته‌های جنگ:

باز در خانهٔ دلم امروز / از غم دوری تو غوغایی است / چشم من خیره مانده بر کوچه /
کوچه امروز مثل دریایی است / آه این اشک از کجا آمد / گونهٔ خواهر مرا تر کرد؟ / مادر من
چه شد، چرا امروز / روسری سیاه بر تن کرد؟ / روی دست نجیب مردم ده / پدر است این که
باز می‌آید / این که مثل صنوبری سرسبز / سوی باغ نماز می‌آید. (هراتی: ۱۳۸۳)

۲-۲-۸-۵. توصیف فضای معنوی جبهه‌ها

شاعرانِ کودک و نوجوان که مضامین مقاومت و پایداری را در دوران جنگ تحمیلی در اشعار
کودکانه‌شان وارد کرده‌اند، فراوانند. بعضی از اشعار با استفاده از فضا سازی مناسب و به شیوهٔ
غیرمستقیم و نمادین به بیان مفاهیم پایداری برای کودکان و نوجوانان پرداخته است.
با من بیا نترس / من یک جنوبی‌ام / در فکر خوبی‌ام / با من بجز حماسه نگو / از من بجز
تفنگ نخواه / زیرا معلم / فرماندهٔ من است / سنگر کلاس ماست / ما با گچ فشنگ / همواره بی
درنگ نوشتیم / پیروز می‌شویم / تخته سیاه ما / قلب سیاه دشمن اسلام است. (همو، ۱۳۶۷: ۲۱)
رفتن به جنگ و جبهه نیز موضوع دیگر این اشعار است:

وقتی از کوچه کوچ می‌کردی / بوی پاییز در هوا پیچید / ایلی از خنده‌های شیرینت / از
میان نگاه من کوچید / وقت رفتن صدای پاهایت / چون صدای پر پرستو بود / اشک‌های مرا
تماشا کرد / تک درختی که بر لب جو بود / وقتی از پیچ کوچه پیچیدی / دل تنگم، قرار را گم
کرد / توی پس کوچه‌های تنهایی / چشم‌هایم بهار را گم کرد. (شهبان‌نژاد، ۱۳۹۳: ۲۱)

۲-۲-۸-۶. بهره‌گیری از نماد و رمز

بی‌گمان موضوع شهید بیشترین تعداد نماد را در شعر انقلاب به خود اختصاص داده است.
فراوانی و اهمیت این موضوع سبب شد تا کلمات زیادی به عنوان نماد شهید جلوه‌گر شود. در
بسیاری از شعرها از نماد لاله، شقایق، دربارهٔ شهدا استفاده شده است.

تو همچون غنچه‌های چیده بودی / که در پر پر شدن خندیده بودی / مگر راز حیات جاودارن
را / تو از غنچه‌ها فهمیده بودی (امین‌پور، ۱۳۸۵: ۲۵)

افتاد بر خاک / یک تانک دشمن / با پاتک تو / گل کاشت آن روز / در خاک ایران / نارنجک
تو / شاید اگر من / جای تو بودم / ترسیده بودم / ای کاش من هم / اندازهٔ تو / فهمیده بودم.
(صلواتیان و بکتاش، ۱۳۸۷: ۷)

۲-۲-۸-۷. انتظار بازگشت پدر از جنگ

پس پدر کی ز جبهه می‌آید؟ / باز کودک ز مادرش پرسید / گفت مادر به کودکش که بهار /
غنچه‌ها و شکوفه‌ها که رسید / باز کودک ز مادرش پرسید / کی بهار و شکوفه می‌آیند؟ / گفت:
مادر که هر زمان در باغ / غنچه‌ها لب به خنده بگشایند / روز دیگر سراغ باغچه رفت / کودک

ما به جستجوی بهار/ دید لب بسته است غنچه هنوز/ بر لب غنچه نیست بوی بهار/ گفت: ای غنچه‌های خوب، چرا/ لب‌تان را ز خنده می‌بندید؟/ زودتر بشکفید و باز شوید/ آی گل‌ها، چرا نمی‌خندید؟/ گاه با غنچه‌ها سخن می‌گفت/ گاه خواهش ز غنچه‌ها می‌کرد/ گاه گل برگ غنچه‌ای رانرم/ با سرانگشت خویش وامی‌کرد. (امین پور، ۱۳۸۵: ۱۷-۱۶)

۲-۲-۸-۸. سرزنش جنگ و دشمن

روزگاری این جا بود/ خانهٔ عمو عباس/ یک درخت آن جا بود/ پر ز خوشه‌های یاس/ آسمان شهر من/ خانهٔ کیوتر بود/ در پیاده‌روهایش/ نخل سایه‌گستر بود/ ناگهان شبی جغدی/ شوم و بدشگون نالید/ شهر من پریشان شد/ سر به خاک و خون مالید/ خانه‌ها همه ویران/ کوچه‌ها همه بن‌بست/ هیچ‌کس در این جا نیست/ هیچ‌کس در این جا هست؟ (محقق، ۱۳۸۱: ۲۰)

۲-۲-۸-۹. همدردی با جانبازان و خانواده‌های آنان

شعریایی هم هست که در بزرگداشت جانبازان و همدردی با آنها سروده شده است:
نشسته در کنار دوستم حسین/ ببین قیافه‌اش چه آشناست!// چقدر خوب و ساده حرف می‌زند!/ خدای من، چقدر شکل مرتضاست!/ ستاره‌های اشک، حلقه بسته‌اند/ در آسمان چشم‌های مادرش/ نگاه او پر از صفا و دوستی است/ کمی خجالتی است مثل خواهرش/ به هر طرف که من نگاه می‌کنم/ نوشته با پر گل محمدی/ بسیجی همیشه قهرمان ما/ به خانه‌ات خوش آمدی، خوش آمدی! (هنرجو، ۱۳۷۶: ۵)

۳. نتیجه‌گیری

با پیروزی انقلاب و استمرار نظام جمهوری اسلامی ایران در ادبیات کودک تحولات چشمگیری به وجود آمد. یکی از پدیده‌های تاریخ ادبیات کودکان که پس از انقلاب رخ نمود، فراهم آمدن امکان مشارکت کودکان و نوجوانان در نوشتن داستان، سرودن شعر و همکاری وسیع آنها در تولید ادبیات خاص خود بود.

ادبیات به هر هیئت و صورتی که تجلی یابد یک پدیده انسانی است، لذا جوهر و ماهیت رابطه با دیگران از وجه بارز آن می‌باشد و می‌توان دارای عناصر سیاسی، تربیتی، اجتماعی و غیره باشد.

ادیب، نویسنده، شاعر، هنرمند و... در بین مردم زندگی می‌کند و معلومات، اطلاعات و اندوخته‌های ذهنی که در زمینه‌های مختلف به دست می‌آورد، نتیجهٔ تجربه و زندگی او با مردم و محیطش می‌باشد. آداب و رسوم و فرهنگ جامعه در ذهن نویسنده و هنرمند منعکس شده و او این عناصر را از منشور فکر و اندیشه و آرمان بلند انسانی خود می‌گذراند، پردازش می‌کند و در وجهی خلاق جهت تهذیب و تربیت خصال افراد جامعه و آفریدن ارزش‌های تازه

و پیش رو و ایجاد تغییر و تحول برای سوق دادن اجتماع به سوی تعالی، ترقی و کمال بازتاب می‌دهد.

در عصر انقلاب اسلامی به منظور اهداف دینی، اجتماعی، فرهنگی و سیاسی نهادهای گوناگون دولتی و خصوصی، همچون کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان، حوزه هنری سازمان تبلیغات، بنیادحفظ و نشر ارزش‌های دفاع مقدس و... در زمینه کودکان و نوجوانان ایجاد شد. در این دوره ابتدا به ضرورت جنگ تحمیلی به اشعاری با درون مایه‌های پایداری و ارزشی و سپس به بیان مضامین مربوط به حال و هوای درون و اشعار مناسبتی، مانند بازگشایی مدارس، روز معلم، اهمیت دانش و کتاب و احترام به پدر و مادر و... پرداخته است. از مطرح‌ترین شاعران کودک و نوجوان پس از انقلاب، می‌توان به مصطفی رحماندوست، افسانه شعبان‌نژاد، ناصر کشاورز، جعفر ابراهیمی و افشین علاء اشاره کرد. از شاعرانی چون قیصر امین‌پور و سلمان هراتی که در حوزه بزرگسال شعر سروده‌اند، نیز برای نوجوانان اشعاری به یاد ماندنی به جا مانده است.

کتاب‌شناسی

- آذر، امیر اسماعیل (۱۳۸۷)، *ادبیات ایران در ادبیات جهان*. تهران: سخن.
- ابراهیمی، طاهره (۱۳۸۷)، *مجله رشد نوجوان*، سه شنبه ۸۷/۵/۱، (www.tebyan.net)
- احمدوند، محمدعلی (۱۳۸۶)، روان‌شناسی کودک و نوجوان، تهران: دانشگاه پیام نور.
- امین‌پور، قیصر (۱۳۸۵)، *منظومه ظهر روز دهم*، چاپ ۳، تهران: سروش.
- ایزدین‌پناه، عباس (۱۳۷۸)، *در قلمرو فلسفه و ادبیات دینی*، تهران: عروج.
- حسام‌پور سعید و دیگران (۱۳۸۷)، *سهم ادبیات پایداری در کتاب‌های درسی*، نامه پایداری، به اهتمام احمد امیری خراسانی، تهران: بنیاد حفظ آثار و ارزش‌های دفاع مقدس.
- دهخدا، علی اکبر (۱۳۶۶)، *دیوان*، به کوشش محمد دبیر سیاقی، تهران: تیرازه.
- ذبیح نیا عمران، آسیه (۱۳۹۲)، *تاریخ ادبیات کودک و نوجوان در ایران*، اردکان: آرتاکاوا.
- زرشناس، شهریار (۱۳۸۶)، پیش در آمدی بر رویکردها و مکتب‌های ادبی، تهران: پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی.
- رادفر، ابوالقاسم (۱۳۷۳)، *دگرگونی‌های انقلاب اسلامی در یک نگاه*، تهران: سمت.
- رمزجو، حسین (۱۳۸۵)، *انواع ادبی و آثار آن در زبان فارسی*، مشهد: دانشگاه فردوسی.
- سنگری، محمد رضا (۱۳۸۹)، *ادبیات دفاع مقدس*، تهران: بنیاد حفظ آثار و نشر ارزش‌های دفاع مقدس.
- سیدآبادی، علی اصغر (۱۳۸۵)، *عبور از مخاطب‌شناسی سنتی*، تهران: فرهنگ.
- علا، افشین (۱۳۷۷)، *نسیم دختر باد*، تهران، پنجمین همایش ترویج زبان و ادب فارسی، صص ۱۵-۱۰.
- عموزاده‌خلیلی، فریدون (۱۳۸۱)، *فرهنگ توصیفی شخصیت‌های داستانی نوجوان*، تهران: آفتابگردان.
- کیانوش، محمود (۱۳۵۵)، *شعر کودک در ایران*، تهران: آگه.
- موسوی گرمارودی، سید مصطفی (۱۳۸۲)، *شعر کودک از آغاز تا امروز*، تهران: وزارت فرهنگ.
- هادی محمدی، محمد و قایینی، زهره (۱۳۸۰)، *تاریخ ادبیات کودکان ایران*، تهران: چیستا.
- هاشمی نسب، صدیقه (۱۳۷۱)، *کودک و نوجوان و ادبیات رسمی ایران*، تهران: سروش.
- هراتی، سلمان (۱۳۸۷)، *از این ستاره تا آن ستاره*، تهران: سوره مهر.
- یاحقی، محمد جعفر (۱۳۸۵)، *جوبار لحظه‌ها*، ادبیات معاصر فارسی، تهران: جامی.

A Review of Children's and Adolescent Literature after the Revolution

Zahra Alizadeh Shouraki

۱. گروه آموزشی پژوهش‌های نوین ادبی، دانشکده ادبیات و زبان‌های خارجی، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد یزد، استان یزد، ایران. Email: alizade@gmail.com

Article Info	ABSTRACT
Article type: Research Article	<p>The Islamic Revolution, like any other major event, created changes in the cultural and political atmosphere of Iranian society. In this way, children's and adolescent literature was also affected like other phenomena. The poetry of the Islamic Revolution, whether in the early years of the revolution, during the eight years of sacred defense, or after that, has undergone a growing process and has produced successful and lasting works. Among the literary genres, children's and adolescent poets have paid more attention to lyrical, educational, and epic literature. Therefore, emotional motifs such as mother, father, teacher, etc. are abundant in children's and adolescent poetry. The most important topics of children's and adolescent poetry after the revolution include moral, social, scientific, and cultural issues, and sustainability. During the years of the Sacred Defense, poetry was present on the scene as an effective weapon, praising and recording epic and resistance.</p>
Article history: Receive: ۱۹/۱۱/۲۰۲۴	
Accepte: ۰۵/۰۴/۲۰۲۵	
Keyword: Educational literature Children and adolescents Sustainability themes	<p>In this essay, by analyzing the most important examples of children's and adolescents' poetry after the revolution, using research and criticism, various social themes and moral and educational issues are examined.</p>